

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 107 1986

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00884-5 (häftad)

ISBN 91-22-00886-1 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1987

existerat förrän hon själv fabricerade den. Det rör sig om en myt om en myt.

Det ligger i sakens natur att den litterära texten och textanalysen kommer i skymundan inom receptionsforskningen, där intresset är koncentrerat till mottagandet och mottagarna. Detta hindrar nu inte att en receptionshistorisk bedömning av ett recensionsmaterial kräver god kännedom om den litterära textens skiftande betydelsemöjligheter och estetiska kvaliteter. I all synnerhet är en sådan kompetens, innefattande både litterärt och musikaliskt gehör, påkallad i ett fall som Evert Taubes, där författaren programmatiskt vänder sig såväl till en bred folklig publik som till en krets av mer sparsmakade lyrik-kännare och där avståndet i texterna mellan det banala och det geniala måste mätas med en känsla för nyanser.

Av utrymmeskäl och andra skäl har Rigmor Schills behandling av Taubes texter fått begränsas. Prosaböckerna presenteras med utförliga referat men utan anspråk på litterär analys. Istället samlas textintresset till en genomgång av verkens publiceringshistoria och en förtjänstfull utredning av Taubes säregna och försåtliga sätt att återvända en och samma berättelse i olika publiceringssammanhang. Vad beträffar vistexterna ger sig Rigmor Schill ibland in på näranalytiska resonemang och estetiska avvägningar. Det saknas inte goda uppslag och fina iakttagelser men sällan blir analyserna utförda till färdiga helheter. Både förtjänsterna och bristerna på den här punkten måste stimulera en kommande Taubeforskning att ta itu med sin kanske angelägnaste uppgift: Evert Taubes poetik.

En huvudpunkt i denna taubeska poetik är hans spänningfulla och fruktbara förhållande till olika litterära och musikaliska traditioner. Hans poetiska värld är bemängd med litterära minnen och musikaliska återklanger. Ett komparativt, intertextuellt synsätt är ofrånkomligt för den som vill komma åt grundfunktionerna i Taubes poetik. Rigmor Schills arbete ger incitament till fördjupade studier av den estetiska energi som Taube hämtat från sina valfrändskaper både i svensk litteratur och världslitteratur, både i folklig litteratur och finlitteratur (Bellman, Karlfeldt, Engström, Horatius, Shakespeare, proven-salska trubadurer, folkvisor och slagdängor från när och fjärran). När nu den första Taubeavhandlingen är gjord står det klart hur mycket som återstår att göra. Med retoriskt eftertryck inpräntar Rigmor Schill i sin inledning: »Det här är bara början.» Det är sant.

Sammanfattningsvis skall det sägas att Rigmor Schills *Evert Taubes genombrott* är en receptionshistorisk avhandling som saknar det erforderliga teoretiska och metodiska grundarbetet. Evert Taubes många konstnärsroller och hans framträdanden i skiftande offentlighetsformer gör det nödvändigt att presskritiken av hans i bokform publicerade verk sätts in i ett större receptionsetiskt sammanhang än vad som här har blivit fallet. Sina ovedersägliga förtjänster har Rigmor Schills arbete som textkritik och publiceringshistorik. Med stor energi har hon spårat och samlat tryckt och otryckt. Med sin unika material-kännedom har hon kunnat upprätta en kanon över Taubes texter där uppgifterna om datering, publiceringsformer och textkritiskt väsentliga relationer mellan olika utgåvor meddelas med samvetsgrann exakthet. Med omdöme har hon utnyttjat den rika förlagskorrespondensen för sin publiceringshistoriska framställning. Registreringen av press-

mottagandet av Taubes böcker fram till 1955 kan sägas vara fullständig och slutgiltig med detta arbete. Sitt värde har *Evert Taubes genombrott* som bibliografisk grundforskning i ett av våra mest kända och minst utforskade författarskap. I så motto kommer Rigmor Schills avhandling att, med förordets formulering, »bilda grund för all kommande forskning i ämnet».

Anders Palm

Sarah G. Death: *The Female Perspective in the Novels of Fredrika Bremer and Elin Wägner: A Comparative Study of Some Central Themes*, I-II. Ph.D. Thesis, University of London, 1985.

Elin Wägner, skriver Ulla Isaksson och Erik Hjalmar Linder med hänsyftning på hennes minnesteckning om Fredrika Bremer, »fick syn även på det arvet till sist. Hon erkände det. Även samtidigt kunde se det.»

Sarah Death undersöker i sin doktorsavhandling verkligheten bakom denna numera nästan självklara men sällan särskilt välbestyrkta sammankoppling av Bremers och Wägners namn. Det har blivit en omfattande studie där praktiskt taget samtliga deras romaner granskas utifrån en rad centrala teman: uppfostran och utbildning, äktenskap och familj, kvinnligt skapande, systerskap och solidaritet, kvinnans moraliska och sociala samvete.

Att i Sarah Deaths sällskap få blicka in i de skattkistor som dessa ofta försummade och rentav bortglömda romaner utgör är ett oavlatligt äventyr. I polemik mot tendenserna att reducera dessa båda författarskap till respektive författarpersonligheter lägger hon tonvikten vid romanerna som konstverk, och hon läser dem ur kvinnoperspektiv, med en metodpluralism som framstår som befriande. Hennes analyser har sin förutsättning i en omfattande beläsenhet, som inte bara inbegriper Bremers berömda brev och en lång rad av Wägners tidnings- och tidskriftsartiklar, utan också några opublicerade Bremerska uppsatser samt Wägnerska arbetsböcker och brev ur den stora samling som nu finns på Göteborgs universitetsbibliotek. De seriösa litteraturvetenskapliga studierna av Bremer och framför allt Wägner är som Death påpekar få till antalet – men desto märkligare finner jag det att Karin Boyes ypperliga uppsats om Wägners författarskap (*Ord och Bild* 1936) inte ens nämns. Avhandlingen är genomgående välskriven och felaktigheterna mestadels triviala; men Agnes' fader i *Genomskådad* heter inte Sporreholm som sitt gods utan bara Sporre. På ett enda ställe har jag hittat något som närmar sig en felöversättning: när Wägner i *Norrullsigan* skriver om den »obeskrivliga älтан på gatorna/som/smyger sig kvinnligt mjukt och smeksamt uppåt kängskaften» syftar hon inte gärna på novembers dimmor utan på smutsen, modden som ligamedlemmarna såväl som andra måste trampa omkring i.

Death understryker att hennes uppläggning resulterar i en dynamisk helhet: uppfostran och äktenskap, som diskuterar i de två första kapitlen, ringar in en serie stereotypa kvinnroller, medan det kvinnliga skapandet representerar uppror och självförverkligande och de båda av-

slutande kapitlet om systerskap och kvinnligt samvete gestaltar nya, positiva modeller för kvinnors erfarenhet. Med tanke på att nästan ett halvsekel skiljer de båda författarskapen åt och att de svenska kvinnornas samhällsställning förbättrats avsevärt just under 1800-talets sista och 1900-talets första decennier ter sig åtskilliga av de paralleller som Death kan lyfta fram ur rent kvinnohistorisk synpunkt minst sagt nedslående; men i ett litterärt perspektiv illustrerar såväl dessa som de mera djupliggande sambanden otvivelaktigt Showalters av Death citerade tes att det inom kvinnollitteraturen kan iaktas »an imaginative continuum, the recurrence of certain patterns, themes, problems, and images from generation to generation».

Kapitlet om uppfostran och undervisning avsätter knappast några överraskande resultat. Här figurerar den ökända regim som påtvingades systrarna Bremer och den välkända parallellen mellan Fredrika själv och *Hemmets* Petrea; och Death betonar hur många av Bremers mest upproriska gestalter som kan betraktas som misslyckade produkter av samtidens konformistiskt orienterade kvinnouppfostran: Hertha, Gerda och Lagertha i *Syskonlif*, Elisabeth i *Familjen H****, Petrea och Sara i *Hemmet* samt Edla i *Presidentens döttrar*. I ett avsnitt om sömndras en linje från de syende döttrarna Husgafvel i *Grannarne* till Agnes kastande föräktenskapliga fällor i *Genomskådad*, men i *Syskonlif* visar sig sömmandet vara en fasad för radikala och djupt okvinnliga funderingar, och rösträttskampen Pennskafvet ger efter ett otåligt försök upp allt vad sömnd heter. Såväl Bremer som Wägner, kan Death konstatera, krävde mer adekvat undervisning för kvinnor, men medan Bremer tänkte sig att detta krav kunde förverkligas inom det rådande systemet arbetade Wägner på att spränga dess snäva gränser – och gjorde det naturligtvis allra tydligast med *Tidevarvet* och *Fogelstad*.

Mera förvånande är kanske de likheter som Death upp-dagar mellan Bremers och Wägners gestaltning av äkten-skapet: i bådas romaner tecknas äktenskapet över lag som en hämmande, kvävande institution, där samhället i familjepliktens namn avkräver kvinnorna deras individualitet. Men medan Bremer är mån om att lägga fram förslag till förbättringar och positiva lösningar kan Death beträffande Wägner registrera en växande skepsis: här, anser hon, blir den traditionella familjen och det kvinnliga självförverkligandet allt mer oförenliga, tills familjen över huvud taget inte längre fungerar. Analysen fördjupas medelst en genomgång av »angels in the house», närmare bestämt Överstinnan och Beata Hvardagslag i *Familjen H****, Serena Dahl i *Grannarne* (»whose very name points to her passivity» – och reducerar inte också namnet plus sångrösten henne till en kanariefågel, *Serinus canarius?*), Elise Frank i *Hemmet* och syster Hedvig i *Syskonlif*, Helena i *Den namnlösa*, Virginie i *Silverforsen* och Andrea i *Den befriade kärleken*. Helena är gift med en präst och Virginie sköter hem och hushåll för sin bror som är präst, och Death lyfter övertygande fram den yttre självutplåning som präglar dessa kvinnors tillvaro i skuggan av kyrkans imposanta men världsfrånvarande män. Det förefaller mig emellertid en smula märkligt att Death kan diskutera dessa båda författareshets gestaltning av äkten-skapet utan minsta hänsyn till kärleken, som dock för både Bremer och Wägner är mänsklighetens räddning och framtidshopp. Om vi betraktar Virginies till det yttre kon-

ventionella roll som inspirerad av hennes tilltro till den undergörande kärleken blir den inte bara en mera positiv utan rentav en omstörtande kraft innanför den patriarkala prästgårdens väl tilltagna murar; och också *Den befriade kärleken* luttrade Filip Humble tror jag har fått en djupare inblick i kärlekens väsen än Death urskiljer.

Avhandlingens höjdpunkt är kapitlet om det kvinnliga skapandet. Här blir den biografiska upptakten befogad; men jag tycker knappast att Deaths parallell mellan Bremer-generationens kvinnliga författare som måste slå sönder stereotyperna för att förverkliga sina ambitioner och Wägner-generationens som måste överrösta Key för att alls göra sig hörda är särskilt adekvat. För en kvinnlig journalist och författare var Key otvivelaktigt en tillgång, och även om Wägner polemiserade emot vissa av hennes idéer förefaller hon på ett tidigt stadium ha varit medveten om styrkan i detta systerskap. Mera övertygande blir Death när hon klargör hur Bremer och Wägner sysslade med »consciousness raising» långt innan uttrycket var upfunnet, och när hon samtidigt med skärpa vänder sig emot uppfattningen att dessa författare av »tendenslitteratur» inte var konstnärer i egentlig mening.

I såväl Bremers som Wägners romaner kan Death ringa in en rad exempel på diskussioner av konstnärens situation och problem. Här möter vi inte bara Beata Hvardagslag och vingelét (givetvis med hänvisning till Birgitta Holm) och Mamsell Rönnqvist och pepparkakorna, utan också Karin Halls föreläsande i Wägners *Mannen vid min sida* och Stina Eks trädgårdsarbete i *Dialogen fortsätter* som metaforer för det kvinnliga författandet. Också bildspråket underkastar Death ett givande studium, och åtskilliga av de bilder som Gunnar Axberger har analyserat i *Jaget och skuggorna* förlänas via hennes feministiska läsningar nya valörer och dimensioner. Vingarnas och flygandets roll diskuteras utifrån Bremers berättelse »Örninnan» och får sin ironiska kontrast i Wägners ofta återkommande hönseri, en allusion på de »naturenliga arbetsområden för kvinnan» som hon hade en smula svårt att förlåta Key för. Med utgångspunkt i Gilberts och Gubars *The Madwoman in the Attic* tar Death också upp husets symboliska roll. Paradexemplet här är givetvis *Hertha*, där först den anlagda eldsvådan befriar huvudpersonen från fadernehemmets kvävande tryck, men Death företar också en spännande analys av Wägners *Vändkoret* och pekar på det märkliga i att en roman som var skriven för *Konsumentbladet* uppvisar så många exempel på kvinnor som lever ensamma och avskurna från gemenskapen i sina omsorgsfullt individualiserade hus.

Den växande kvinnliga isoleringen ser Death som en genomgående tendens i Wägners författarskap. Medan Bremer utvecklade ett systerskapsideal som var före sin tid (och som i syskonförbundet utvidgade form kom att ligga till grund för en radikalt ny samhällsordning i *Hertha*), förbyts den Wägnerska optimismen i och med Första Världskriget i pessimism. Death skriver insiktsfullt om kvinnornas misslyckande i *Släkten Jerneploogs framgång* (1916) men urskiljer sedan inte någon nämnvärd förändring i Wägners hållning: tvärtom, påstår hon avslutningsvis, blev Wägner så nedslagen över sina medsysters apati att hon i stället för att djärvt blicka framåt allt mer ägnade sig åt att se tillbaka, och det är detta minst sagt världsfrånvända beskådande av kvinnornas historia som Death anser speglas i hennes senare romaner.

Jag undrar om inte Bremer och Wägner i sin syn på systerskapet stod varandra närmare än Death har urskilt, och om inte en av de viktigaste pusselbitarna finns i det avslutande kapitlet om det kvinnliga samvetet. Här preciserar Death i en betydelsefull idéhistorisk studie de kanske mest frapperande likheterna mellan dessa båda författare, och hon citerar Wägners förtjusta brev till Klara Johanson när hon våren 1948 hade blivit varse Bremers krav på »det kvinnliga samvetets supremati». För både Bremer och Wägner var det självklart att kvinnorna kunde hämta sin styrka ur ett särskilt samförstånd med Gud – ja, Bremer grundade sin idé om det kvinnliga samvetet på uppfattningen att kvinnan var Guds yngsta och därmed mest älskade varelse, ett sant matriarkalt tänkesätt som bör ha gjort Elin Wägner lycklig. Med utgångspunkt i *Hertha* analyserar Death elegant Bremers syn på förhållandet mellan Gud, kvinnan och hennes kallelse, och hon framhåller båda författarnas fundamentala tilltro till samhällsmoderligheten, till de unika kvinnovärden som ensamma kan förvandla och förnya vår allt mer söndertrasade värld. Och enligt min mening är det på detta djupare plan som Elin Wägner fortsätter att odla systerskapet efter besvikelserna över de mera iögonenfallande kvinnogrupperings vanmakt och likgiltighet. »Varje historisk insats måste skjuta upp ur sina djupa rötter och vi visste inte att vi hade några», heter det apropå rösträttskampens kvinnor i *Väckarklocka*; och Elin Wägner kan sägas ha ägnat större delen av sin romanproduktion åt att försöka återknyta förbindelserna mellan dessa djupa och mäktiga rötter och samtidens kvinnor. Och framtidens.

Systerskapets ideal behöver alltså inte gestaltas explicit för att vara dynamiskt och levande. Över huvud taget representerar Deaths avhandling en något osäker balansgång mellan explicita och implicita läsningar, och denna osäkerhet blir desto mera förvånande eftersom hon inte bara är medveten om det betydelsefulla i att läsa mellan raderna i kvinnors texter utan också visar att hon kan göra det med spännande och engagerande resultat, framför allt i kapitlet om det kvinnliga skapandet. De föregående kapitlen om uppfostran och äktenskap har en viss tendens att bli kataloger över lösryckta teman, motiv och gestalter; och svårigheterna fördjupas genom att Death i de avslutande kapitlen återgår till denna sortens läsning, utan att ta någon större hänsyn till sina upptäckter och slutsatser om det kvinnliga skapandet.

I den diskussion av kvinnliga landskap som avslutar avhandlingens mittkapitel pekar Death på en parallell mellan den berömda scen som skildrar Hertha vid Trollhättefallen och den mera okända som gestaltar den lika förtvivlade Helga Wisbeck i fjällen. Death tar till Ellen Moers för att definiera det kvinnliga landskap som erbjuder »a place of feminine stocktaking, an atmosphere of apartness», och i fråga om Wägners *Helga Wisbeck* framhåller hon också kontrasten mot det rika höstlandskapet i romanens slutkapitel, ett landskap som är »life-affirming rather than life-denying». Mig förefaller det emellertid som om livsbejakelsen i det sistnämnda landskapet – en modern friluftsversion av Herthas Idunasal – är mera innehållsladdad än Death antyder. Landskapet kan rentav betraktas som den symboliska kulmen på den livstillvändhet som själva det kvinnliga skrivandet här genomgående representerar, precis som det gör i Wägners och Bremers verk över huvud,

och som framstår som en pregnant kontrast till patriarkatets destruktivitet.

I *Helga Wisbeck*, Wägners roman om en ensamstående kvinnlig läkare, förekommer praktiskt taget alla de stora teman som Death behandlar, och som hon också visar är de samlade resultaten på det omedelbara planet övervägande negativa. Romanens konventionellt uppfostrade och gifta kvinnor anser sig trots tyngande hustruplikter och otrohetsproblem inte ha det minsta gemensamt med den tappra skaran aktiva medsystrar, och huvudpersonens själsliga kval omger själva samhällsmoderidealet med en stundtals överväldigande pessimism. Men inte desto mindre är romanen som sådan enligt min mening ett dynamiskt kraftcentrum, det eggande alternativet både till den sortens roman som en av de mera välstuerade kvinnorna avnjuter i aftonlampans sken och till den som en manlig redaktör skriver för att blotta sanningen om kvinnorörelsens ledande gestalter. Och här är jag övertygad om att Elin Wägner för att ge sin skapelse ökad livs- och slagkraft avsiktligt griper tillbaka på Bremers *Hertha*. *Helga Wisbeck* är Wägners roman om »läkarinnan», om en Hertha i rösträttsrörelsens tidevarv, och vandringen från dödens landskap till livets är hennes mödosamma självförverkligande i den stora förmoderns fotspår, i samma patriarkat. Romanens – anonyme – präst får begravna och döpa och för säkerhets skull också gifta sig innan Wägner sätter punkt, men i ljuset av den fundamentala rytmen som Helga gestaltar liksom Hertha krymper fadersväldets representant lika ohjälpligt som ironiskt.

Death diskuterar Bremers och Wägners syn på kvinnlig prästvigning men tar inte upp den mera pockande parallellen mellan predikan och romanförfattande. Hennes avhandling ger en rad fascinerande detaljinblickar och aktualiserar på ett välbehövligt sätt Bremers och Wägners romaner; men dessa konstverk – som i sig själva erbjuder en oöverträffad subversiv utbildning, också för oss – förefaller mig ofta ha än mer radikala och nyskapande dimensioner än Deaths temaanalyser låter ana.

Helena Forsås-Scott

Ingrid Nettervik: *Ängslans bilder. Symbol och verklighet i Per Gunnar Evanders roman Uppkomlingarna*. Legenda. Borås 1984.

Ingrid Nettervik har i sin avhandling koncentrerat sig på en av Per Gunnar Evanders romaner, Uppkomlingarna från 1969. Ett av de fyra skäl därför som hon anför i inledningen är att romanen »är representativ för hela Evanders författarskap». Hon klargör också att avhandlingen »i första hand /är/ avsedd att vara ett symbolstudium» samt att hon främst menar sig »ha utfört ett verkcentrerat studium», utan att för den skull ha bortsett från att behandla författaren Evander »som konstnär och person» genom att vid sidan av textstudiet även utnyttja komparativa, psykoanalytiska och biografiska grepp. Ett studium av avhandlingen visar också att det inte endast är symbol och verklighet i Uppkomlingarna som insiktsfullt, ingående och klargörande behandlas. Flera avgörande och centrala inslag i Evanders författarskap, främst då i hans romaner och noveller, blir tydligt belysta, och Netterviks avhandling formar sig till en kunnig och djuplodande intro-